

SÜTTŐ SZILÁRD

Volt-e kettős uralom Magyarországon Kis Károly országglása idején?

Válasz Bertényi Ivánnak

Bertényi Iván professzor a hatvanéves Érszegi Géza előtt tisztelgő tanulmánykötet részeként megjelent írásában¹ korábbi érveit² részben megismételve, részben kiegészítve, illetve a jelen sorok szerzőjének a kérdésre vonatkozó véleményével³ polemizálva II. (Kis) Károly 39 napos (1385. december 31 – 1386. február 7.) országglását egyfajta „kettős uralom” koraként állítja be, mikor is az új király mellett a királynék – az 1382-ben formailag királlyá koronázott Mária, elsősorban pedig ennek anyja és gyámja, Kotromanić Erzsébet – a politikai hatalom részesei maradtak, illetve az ország irányításából részüket ennek megfelelően ki is vették volna. A magyar medievisztikában rendkívül járatos Bertényi professzor tudásával s következőképp általában vett szakvéleményével szembeni köteles és valóban indokolt tisztelet mellett is fenti elképzelését elfogadhatatlannak tartom, és a címben feltett kérdésre a magam részéről továbbra is határozott nemmel tudok csak felelni. Indokaim – az áttekinthetőség kedvéért pontokba szedve – a következők:

I. A „kettős uralom” elmélete mellett felhozott érvekkel kapcsolatos aggályok

I/1. A „tartózkodó” intitutiók

Bertényi Iván korábbi művében a „kettős uralom” egyik bizonyítékát Bebek Imre országbíró általa „tartózkodó”-nak nevezett *intitulatio*iban látja, vagyis abban, hogy „Bebek Imre a kettős uralom idején gondosan kerüli annak elárulását, hogy Károly vagy Mária országbírója-e. Még 1386. január 28-án – rányomott pecsét alatt – kelt ítéletlevelében is egyszerűen Bebek Imre ispán, országbírónak címezteti magát, s a kettős hatalom eldőltségig nem hajlandó sem Károly, sem Mária országbírójának mutatkozni, annak ellenére, hogy az udvari berkekben jártasak előtt többé-kevésbé valószínű, hogy ő Mária híve.”⁴ E feltételezés cáfolata megítélésem szerint már Bertényi Iván ezen művében megtalálható, hiszen két lappal alább ő maga is elismeri, hogy „Kis Károly halála után és Mária fogsága idején (amíg

¹ Bertényi Iván: *Beszélhetünk-e kettős uralomról hazánkban (II.) Kis Károly országglása idején?* (1385. december 31 – 1386. február 7.) In: Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva (szerk.): *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 21–29.

² Lásd Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Budapest, 1976. 181–186.

³ Lásd Sütő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával.* I–II. kötet, Szeged, 2003. I. kötet 107–111.

⁴ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 183.

Zsigmondot nem koronázták meg) Imre országbíró folytatta a korábban használt »tartózkodó« intitutiókat: oklevelei most is egyszerűen »iudex curie regie«-nek nevezik.”⁵ Ráadásul nemcsak Kis Károly halála után, hanem megkoronázása előtt is gyakran találkozunk ezzel a címmegjelöléssel: például Szentgyörgyi Tamás országbíró 1385. május 8-áról,⁶ Kaplai János országbíró pedig 1385. október 13-áról⁷ keltezett okleveleikben nevezik magukat „iudex curie regie”-nek. Az ún. „tartózkodó” intitutiók jelensége tehát, minthogy igen csak gyakorinak mondható mind a kérdéses 39 napos periódus előtt, mind azután, megítélesem szerint semmiféle specifikummal nem bír az illető 39 nap történetére vonatkozóan.

Miután erre felhívtam a figyelmet,⁸ Bertényi Iván újabb írásában fentebbi érvelését azal kívánja finomítani, hogy a Károly halála és Zsigmond megkoronázása közti idők belpolitikai bizonytalanságára utal: „A XIV. századi országbírókról írt könyvem kérdéses fejezetében én azonban nem a Kis Károly halála előtti és utáni időszakot, hanem a Zsigmond hatalomra jutását megelőző és azt követő időszakot állítom szembe. II. Károly halálával a kettős uralom mint óvatosságra intő tényező valóban megszűnt, de a dolgok még távolról sem rendeződtek: 1386 elején két megkoronázott személy is tartózkodott a budai királyi palotában, 1386. február 7. után ebből ugyan csak egy maradt, Károly hívei azonban a délvidéken bosszúra szomjazva továbbra is hatalmon maradtak, sor került a Horváthi-Palissai tábor felkelésére, ezt hamarosan követte Mária és Erzsébet fogságba esése, vagyis az akkor már egyetlen koronás király és gyámja kikapcsolódása a politikai események irányításából.”⁹ – Ez az érv azonban, amely tehát a „iudex curie regie”-vel megadott intitutiót az eddigiekkel szemben már nem a „kettős uralomhoz”, hanem a Kis Károly és Zsigmond koronázása közti bizonytalan belpolitikai helyzethez köti, még mindig nincs tekintettel azon – egyébként Bertényi előtt is ismert¹⁰ – tényre, hogy a „tartózkodó” intitutió Kis Károly koronázásakor már egyáltalán nem számít újdonságnak: mint láttuk, Szentgyörgyi Tamás és Kaplai János is használták,¹¹ sőt mi több, már Szécsi Miklós országbíró okleveleiben találkozunk vele, méghozzá kiadott anyagban is, jócskán.¹² Bár a kérdés részletesebb vizsgálatot érdemelne, első megközelítésben mégis úgy tűnik, hogy a „tartózkodó” intitutió gyakori megjelenése a jobb híján Mária uralkodásának nevezett, politikai bizonytalanságokkal terhes időszakhoz köthető. Szécsi Miklós országbíró ugyanis, aki – legalábbis a Nagy Lajos halálát közvetlenül megelőző időben – következetesen a hol díszesebb, hol egyszerűbb címmel említett Lajos király országbírójának és a pozsonyi ispánság honorbirtokosának

⁵ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 185. Bertényi Iván adatait ki is egészíthetjük, például: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 52541 és 60429, mindkettő 1386. október 13-áról keltezte.

⁶ *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásoneö*. (A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára.) I–XII. kötet. Pesten–Budapest, 1871–1931. IV. kötet: szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső, Pesten, 1878. (a továbbiakban: Zichy IV.) 305.

⁷ Zichy IV. 309.

⁸ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 108. 565. jegyzet.

⁹ Bertényi: *Kettős uralom*, 23–24.

¹⁰ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 176.

¹¹ A feljebb említett eseteken túl lásd például: DL 52496 (Szentgyörgyi Tamás, 1385. március 22.); DL 52497 (Szentgyörgyi Tamás, 1385. április 13.); Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 239056 és DL 101922 (Kaplai János 1385. október 13.); DL 102379 (Kaplai János 1385. október 21.); DL 52505 (Kaplai János 1385. november 22.).

¹² Lásd például: Zichy IV. 240. (1382. október 13.); Zichy IV. 258–259. (1383. május 8.); Zichy IV. 269. (1383. október 13.); Zichy IV. 271. (1383. november 7.); Zichy IV. 277–278. (1384. március 28.); Zichy IV. 288–289. (1384. október 13.) stb.

címét („*iudex curie [serenissimi et magnifici principis,] domini Lodovici, Dei gratia [incliti] regis Hungarie [Polonie, Dalmatie etc.] comitatumque Posoniensem tenens pro honore*”) használja,¹³ Mária megkoronázása után¹⁴ lerövidíti *intitulatio*ját, és ettől kezdve jobbra¹⁵ csak országbírónak („*iudex curie regie*”) nevezi magát,¹⁶ szakasztott úgy, mint utána Szentgyörgyi Tamás, Kaplai János és Bebek Imre.

Talán nem alaptalan annak feltételezése, hogy az uralkodó nevének gyakori elhagyása az országbírói *intitulatio*ból 1382 közepétől összefüggésben állhat azzal az akkoriban széltében elterjedt, alapvetően még az udvarhű báróktól is osztott nézettel, miszerint Mária királlyá koronázása csupán előrehozott királynékoronázás lett volna, igazi király pedig majd annak idején Mária férje lesz csak¹⁷ – de ez természetesen csupán igazolhatatlan feltevés. Bizonyos csak annyi, hogy a kortársak nem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget az *intitulatio*ok zömének ezen egyszeri, a fenti vagy más okból történt megváltozásának. Ez abból látható, hogy a Máriától elpártolt Szécsi Miklós után az országbírói méltóságba emelt Szentgyörgyi Tamás, a királynék egyik legkövetkezetesebb híve,¹⁸ változatlanul az uralkodó megnevezése nélküli, akkor már harmadfél éve megszokott országbírói címet használja, majd utána Kaplai János és Bebek Imre is; ez utóbbi azonban csak Zsigmond koronázásáig.¹⁹

E ponton akár le is zárhatnánk a tartózkodó *intitulatio*ok kérdését, hacsak fel nem merülhetne a kétely, most már nem Bertényit idézve, hanem elméletéből kiindulva, az ő korábbi érvét úgyszólván visszajára fordítva: igaz, hogy Bebek Imre nem változtatott az országbírói címhasználaton, és oklevelezése e téren minden törés nélkül, simán illeszkedik

¹³ Például: DF 268881 és 281669 (1382. augusztus 16.); DL 33726 (1382. augusztus 23.); DL 77856 (1382. augusztus 26.); DF 200296 (1382. szeptember 2.).

¹⁴ Talán írnokai figyelmetlensége miatt, talán egyéb okból 1382. szeptember 20-áról keltezett okleveleiben (DL 83395 és 60402) még a régi címmel szerepel: „*Nos, comes Nicolaus de Zeech, iudex curie domini Lodovici, Dei gratia regis Hungarie comitatumque Posoniensem tenens pro honore*”.

¹⁵ De nem kivétel nélkül: Szécsi Miklóstól való, Mária nevét tartalmazó 1383-as és 1384-es *intitulatio*kat említ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 176. 9. jegyzet; van ilyen Szentgyörgyi Tamástól is: DL 7160 (1385. július 16.).

¹⁶ A 12. jegyzetben említett eseteken kívül lásd még például: DL 52432 és 68266 (1382. október 13.); DL 6961 (1382. október 17.); DL 6872 (1382. október 21., pozsonyi ispáni címmel is); DL 42265 (1383. augusztus 31.); DL 7112 (1384. február 17.; az Országos Levéltár nyilvántartásában hibásan: november 23.) stb.

¹⁷ Ehhez lásd Süttő: *Anjou-Magyarország*, I. 19–26., különösképp pedig Monaci Lőrinc (Laurentius / Lorenzo de Monacis) sorait: „*Sic transire placet dum nubilis impleat annos / Virgo thori; et Regem faciat Regina maritum*.” (Laurentii de Monacis Veneti Carmen, seu historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariae. In: *Laurentii de Monacis Veneti Cretae cancellarii chronicon de rebus Venetis* etc., kiadta: Flaminius Cornelius senator Venetus, Venetiis, 1758. 321–338., 326. 52–53. sorok.)

¹⁸ Személyéhez és politikai állásfoglalásához lásd Süttő: *Anjou-Magyarország* I., 49., 61., 84., 97. és 117. 655. jegyzet.

¹⁹ Addig csak országbírói címmel („*Nos, comes Emericus Bubek, iudex curie regie*”) jelenik meg, ld. DL 52541 és 60429 (1386. október 13.); DL 77941 (1386. december 18.); az új király koronázása után viszont következetesen – az oklevél természete szerint ünnepélyesebb vagy egyszerűbb uralkodói címmel szereplő – Zsigmond országbírójának („*Nos, comes Emericus Bubek, iudex curie [serenissimi et magnifici principis,] domini Sigismundi, Dei gratia regis Hungarie [Dalmatie, Croatie etc., marchionisque Brandenburgensis ac sacri Romani imperii archicamararii etc.]*”) nevezi magát: DL 75558 és 95943 (1387. május 8.); DL 7275 (1387. május 31.); DL 42366 (1387. június 20. a bővebb címmel, Bertényi: *Kettős uralom*, 24. 11. jegyzet: hibásan DL 42336-os számmal); DL 75559 (1387. június 29.); DL 52556 (1387. augusztus 8.); DL 68280 (1387. október 13., Bertényi: *Kettős uralom*, 24. 11. jegyzet: hibásan DL 62280-as számmal).

a megelőző és rákövetkező korszak okleveles gyakorlatához, ám hátha épp ez a változatlanság utal a „kettős uralomra”? Láttuk, hogy korábban, Nagy Lajos idejében Szécsi Miklós, később pedig, Zsigmond koronázása után Bebek Imre is az uralkodó nevét tartalmazó *intitulatiot* használtak, méghozzá egyszerűbb, nem örök érvényűnek szánt oklevelekben is: nem lehetséges-e tehát, hogy ha Kis Károly uralkodása idején nem találkozunk az országbírói címmegjelölésben az uralkodó nevével, ha Bebek Imre férfi király országlása idején sem változtatott a nőuralom idején szokásossá vált *intitulation*, ezzel valamiképp sejtetni kívánta, hogy az uralkodóváltást nem tekinti határozottnak vagy véglegesnek?

E feltevessel szemben két súlyos kifogás merül fel: a kevésbé jelentős azon fenti megfontolás, hogy az országbírói *intitulatiok* nemigen rendelkezhettek érdemi politikai töltséggel, különben – mint láttuk – aligha lenne elképzelhető, hogy a lázadó Szécsi Miklós formuláján a feltétlenül udvarhú Szentgyörgyi Tamás ne változtatott volna.

A másik, a döntő, ami a „tartózkodó” *intitulatiókkal* kifejezésre juttatott ellenzéki beállítódást teljesen hihetatlenné teszi, az pontosan az a tény, hogy ha az efféle *intitulatiok* valóban valamiféle ellenzéki beállítódást juttattak volna kifejezésre, akkor Bebek Imrének elemi érdeke lett volna más *intitulatiot* választani. Dobszóval nem lehet verebet fogni, és egy összeesküvő udvaronc nehezen találhatna ki nagyobb ostobaságot, mintsem hogy nyilvános oklevelekben adja tudtára mindenkinek, akit illet – és annak is, akit nem –, hogy személy szerint nincs teljesen megelégedve a rendszerrel. Márpedig Bebek Imre összeesküvő volt a javából: a február 7-i merényletnél a királynékkal, Garai Miklóssal, Alsáni Bálinttal és apjával, Bebek Györggyel együtt jelen volt,²⁰ és föltehetőleg részt vett annak kitervelésében is. A királygyilkosságot viszont tudvalevőleg nem hirtelen felindulásból kísérelte meg Forgács Balázs, hanem egy – ügyetlenül végrehajtott, de – gondosan előkészített merénylet²¹ során, aminek idejére az állítólag leánya menyegzőjére indul és búcsúzni szándékozó Garai Miklós népes kíséret élén érkezett a budai várba. Télvíz idején a familiárisok mozgósítása és Budára csődítése meglehetősen hosszadalmas lehetett, úgyhogy Bebek Imre országbírói kinevezése idején, január 13-a és 20-a között²² az előkészületek már bizonyára folytak. Ettől kezdve döntő fontosságú volt az összeesküvők számára, hogy a király bizalmát megnyerjék, mert ha Károlyban csak egy csöpp kétely marad, ha azon a végzetes február 7-én nem hajlandó Erzsébet királyné lakosztályába lépni, vagy legalábbis nem engedi szétszéledni olasz testőrségét, a merénylet megghiúsul. Kétségtelen tehát, hogy ha a legkisebb esélye is fennállt volna annak, hogy az uralkodó nevét nem tartalmazó országbírói címmegjelölés bizalmatlanságot ébreszt a királyban vagy szép számú magyar híve közül csak egyben is, Bebek Imre bevette volna Károly királyt az *intitulatióba*, sőt ha az arra vágyott volna, olyan cím- és jelzőorgiával, hogy alig győznénk fordítani.

²⁰ Erről lásd Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 117. 655. jegyzet. Esetleges félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy Bebek Imre nem a királynak szurkolt: ez nemcsak abból következik, hogy a *Chronicon Estense* az árulókhoz sorolja („*praesentibus, et consentientibus atque ordinantibus ipsis Reginis, Domino Nicolao Comite Palatino, Episcopo Quinque-Ecclesiarum, Domino Georgio, Domino Aimerico, et quibusdam aliis proditoribus*” *Chronicon Estense, gesta marchionum Estensium complectens, ab anno 1101. usque ad annum 1354. per anonymos scriptores synchronos deductum, et ab aliis auctoribus continuatum usque ad annum 1393.* In: Muratori, L. A.: *Rerum Italicarum scriptores*. XV., Mediolani, 1729. 295–548., 512.), hanem abból is, hogy nem lépett közbe, amikor Forgács Balázs a királyra rontott, a nőuralom helyreálltával pedig karrierje töretlen maradt (Süttő: *Anjou-Magyarország*, I. 158.).

²¹ Erről részletesen lásd Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 111–126.

²² Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 158.

Ezt azonban nem tette; nyilván azért, mert senkit nem érdekelt, miként írja le egy perhalasztás élén, hogy ő az országbíró. Összességében elmondhatni tehát, hogy a „tartózkodó” *intitulatio*-k, melyek használatában sem Kis Károly koronázása, sem pedig bukása nem hozott változást, az állítólagos „kettős uralom” bizonyítékának semmiképp sem tekinthetők.

I/2. Mária királyné feltételezett részvétele az államkormányzatban

Bertényi Iván korábbi művében bizonyítékként kívánta felsorakoztatni elmélete mellett „azokat az 1386 januárjában Máriára utaló adatokat, amelyekből világosan kiolvasható, hogy Károly megkoronázása után kettős uralom jött létre: a Garai ligához tartozó, most is vezető pozícióban maradt híveik révén Mária és anyja nemcsak hogy most is tájékozódttak az államügyekről, de Mária közvetlenül is részt vett azok irányításában.”²³ Én ezt, tehát mind a királynék e 39 nap alatt folytatott oklevelezésének igazoltságát, mind esetlegesen tényleg ekkor keletkezett okleveleik idevágó jelentőségét kétségbe vontam,²⁴ Bertényi azonban újabb munkájában újabb megfontolásokra támaszkodva is kitart feltételezése mellett.²⁵ Lássuk tehát részletesen, mely oklevelekről van szó, és hogy egyáltalán bizonyítható-e a királyné oklevelezése ez időben!

Bertényi Iván 1976-ban három oklevéllel vélte alátámaszthatni Máriának az államügyek irányításában való részvételéről alkotott elképzelését: a DL 24690, DL 52517 és DL 52520 jelzetű oklevelekre hivatkozik.²⁶ Én a szóba jöhető oklevelek körét bővítettem, és két csoportra bontottam: az egyértelműen a kérdéses 39 nap valamelyikéről keltezettek,²⁷ illetve azokra, melyek keltezésénél csak a *terminus ante quem*t tudjuk megadni.²⁸ Az első csoportba három oklevél tartozik: Erzsébet királyné 1386. január 24-éről keltezett, a bécsi Erdődy-levéltárban²⁹ D 277-es jelzet alatt őrzött adománylevele;³⁰ valamint két további *donationales* Máriától: az egyik 1386. január 25-éről keltezve, melynek csak átírása ismert, ld. DF 249168 és DL 7188, a másik pedig 1386. február 5-éről, amelynek eredetije a DL 24690, átírása pedig a DL 7192-ben maradt fenn. A második csoportot megítélésem szerint öt oklevél képezi: három csak tartalmi átírásból ismert királynéi, tehát akár Máriától, akár Erzsébettől való perhalasztási parancs 1386. január 20-a előtről (DL 52517, DL 65804 és DL 60426), illetve Mária 1386. január 23-án már érvényben lévő *littere annualse* (DL 7189), valamint Mária 1386. február 2-a előtt kelt ítéletlevele (DF 220030). Mivel Bertényi újabb munkájában új oklevelet nem, csak új szempontokat vonultat fel,³¹ így az eddigi ok-

²³ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 182.

²⁴ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 108–109.

²⁵ Bertényi: *Kettős uralom*, 24–27.

²⁶ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 182. 71. jegyzet és 184. 77. és 78. jegyzet.

²⁷ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 108. 567. jegyzet.

²⁸ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 109. 568. jegyzet.

²⁹ Österreichisches Staatsarchiv; Haus-, Hof- und Staatsarchiv; Archiv Erdődy, Urkundensammlung (a továbbiakban: ÖStA HHStA Archiv Erdődy).

³⁰ Az oklevél – szerintem hibátlan – kiadása: Varjú Elemér (szerk.): *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. I. kötet: 1214–1457*. Budapest, 1908. (a továbbiakban: Bánffy I.) 379–380.

³¹ Bertényi: *Kettős uralom*, 24–27. Ennek során azonban Máriának a sági konventhez intézett, a korszakon kívül eső iktatási parancsát tévesen 1386. március 23-inak írja a helyes 1386. február 23-i helyett (Bertényi: *Kettős uralom* 25., vö. Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 594. szám, több átírással) – ennek azonban témánk szempontjából nincs jelentősége.

levelek képezik vizsgálatunk tárgyát. Lássuk mindenekelőtt tehát azt az egyetleneket ezek közül, melyet Bertényi felhasznál, én viszont kihagyok: ez

a) a DL 52520

Bebek Imre ezen kiadványát, melyben az országbíró valóban átírja tartalmilag Mária királynő egy oklevelét, Bertényi Iván annak bizonyítására kívánta használni, hogy „Mária és anyja nemcsak hogy most is tájékozódtak az államügyekről, de Mária közvetlenül is részt vett azok irányításában”.³² Mivel azonban Mária ezen oklevelének keltezése sem a tartalmi átírás, sem pedig a meglévő eredeti³³ szerint nem 1386-os, hanem egyértelműen 1385. január 20-i, ezért én úgy láttam³⁴ – és úgy látom most is –, hogy ennek az oklevélnek a feltetelezett 1386-os „kettős uralomhoz” nincs köze. Maga Mária oklevele egy minden politikai felhangtól mentes, hétköznapi ügyben kelt: kállai nemesek egymás közti perében az alperesek kiskorú szavatosának bemutatását rendeli el 1385. Szent György-nap nyolcadára, hogy annak korát meg tudják állapítani. Bertényi Iván azonban újabb írásában abból kiindulva, hogy az ügy „Bubek Imre országbíró előtt folytatódott, s ő börtöközpre (1386. március 28.) rendelte el az imént nevezett kiskorú fél személyes előállítását”, azt a következtetést vonja le, hogy „az ügyben eljáró Bubek Imre a királynő intencióit követte közbenszóló ítéletével, ezért véltem úgy 1976-ban az országbírói intézmény történetéről írva, s valószínűsítem ma is, hogy a kettős uralomra vonatkozik.”³⁵

Én viszont abban, hogy 1385-ben Mária királynő – pontosabban az ő különös jelenléti bírósága, amely az üresedésben lévő országbírói szék elé tartozó ügyeket is tárgyalta³⁶ –, 1386-ban pedig az országbíró is tudni akarja, hogy az egyik peres fél mikorra éri el a nagykorúságot; tehát abban a jelenségben, hogy 1385-ben a Mária királynő nevében eljáró Alsáni Bálint pécsi püspök, 1386-ban pedig Bebek Imre is szeretne tisztán látni ugyanazon teljesen közönséges perben, továbbra sem vagyok képes semmi rendkívülit megfigyelni, az 1386. januári állítólagos „kettős uralom” bizonyítékát pedig végképp nem.³⁷

³² Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 182. (vö. 182. 71. jegyzet, valamint 184. 78. jegyzet).

³³ DL 52493; regesztái: Szentpétery Imre (szerk.): *A nagykállói Kállay-család levéltára*. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) I–II. kötet, Budapest, 1943. 1989. szám (az illető regeszta Borsa Iván munkája); ennek javítása: Süttő: *Anjou-Magyarország II.*, 305. szám.

³⁴ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 109. 568. jegyzet.

³⁵ Bertényi: *Kettős uralom*, 27.

³⁶ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 82–83.

³⁷ A dolog lényegétől ugyan teljesen független, de azért mégis érdekes, hogy Bertényi Iván a per részleteiről mennyi téves dolgot ír le (Bertényi: *Kettős uralom*, 27.): szerinte Fejéregyházi László az, akinek a korát meg kell állapítani, holott Fejéregyházi az ügyvédje a szavatosnak, a kiskorú Ivánkaházi Lőkös fia Miklós fia Lászlónak, akinek a korára mindenki kíváncsi („et inter Ladislaum filium Nicolai filii Leukus de Ivankaza, tamquam expeditorem dictorum Iohannis et Stanizlay [sic!] a tertia partibus, pro quo Ladislaus de Feyreghez sine litteris procuratoriis propter eius puerilem etatem comparui”); szó sincs arról, hogy 1385-ben a kiskorú Lászlónak – aki tehát nem Fejéregyházi, hanem Ivánkaházi – nagykorúságához két év hiányozna, hanem azt olvashatjuk, hogy még két éves sincs („in tam tenera etate constitutum fore, scilicet duorum annorum citra, ut nec causis suis in premissis procuratorem constituere, nec personaliter posset respondere”); Bebek Imre a pert nem börtöközpre, azaz 1386. március 28-ára halasztja, hanem börtöközpre nyolcadára, tehát 1386. április 4-ére („ad octavas diei medixsime [sic!] nunc venturas”); végezetül pedig a DL 52520 nem 1386. február 5-éről, hanem 1386. január 24-éről keltezett („duodecimo die termini prenotati / in octavis festi epiphaniarum Domini”).

b) Az adománylevelek

Rátérve a királynék azon okleveleire, amelyek egyértelműen Kis Károly uralmának valamelyik napját tüntetik fel keltezésként, szembetűnő, hogy mind a három adománylevél. Minthogy a középkori *donatio*k keltezése – mely lényege szerint a jogi aktus, tehát az adománytétel hatályát jelezte – amúgy sem esik szükségszerűen egybe az adományokról készült oklevél kiállításának idejével,³⁸ így eleve problémás lenne ezeket a feltételezett „kettős uralom” idején megvalósuló királynéi oklevelezés bizonyítékaiként felvonultatni; az pedig szerfölött megnöveli e királynéi kiadványok antedatálásának valószínűségét, hogy mindhárom adományról adott oklevelet Kis Károly is, méghozzá – részben a keltezésből is láthatóan – a királynéknál korábban. Erzsébet királyné 1386. január 24-i keltezéssel kiadott oklevele a formulás részekről eltekintve szóról szóra megegyezik II. Károly ugyane napról kelt, szintén Bécsben őrzött oklevelével;³⁹ Mária királyné 1386. január 25-i keltezésű *donatio*ja tárgyában Károly e napon már a sági konventhez intéz iktatási parancsot;⁴⁰ Mária február 5-éről keltezett adománya ügyében pedig a jászói konvent január 28-án már az iktatást is elvégezte – Károly parancsára.⁴¹ Lényeges, hogy Mária csak Károly bukása után ad iktatási parancsokat fenti adományozásaihoz: a január 25-éről keltezetthez február 23-án,⁴² a február 5-ihez pedig február 19-én.⁴³ Nyilvánvaló tehát, hogy a királyi és királynéi oklevelek nem egymástól függetlenül keletkeztek, hanem Mária és Erzsébet utólag, minden valószínűség szerint a hatalom visszaszerzése után adtak okleveleket Kis Károly korábbi adományairól; és ha az a nehezen elképzelhető eset teljes biztonsággal nem is zárható ki, hogy a királynék titokban már február 7-e előtt kiállították a kérdéses adományleveleket, témánk szempontjából ennek nincs jelentősége, hiszen – mint láttuk – az adományok ténylegesítésére, azaz iktatási parancs kiadására részükről csak Károly uralmának megdöntése után került sor. Márpedig valamiféle titkos, a nagyon is esetleges jövőben realizálható adomány – feltételezett! – kibocsátása semmi esetre sem minősíthető az államügyek irányításában való részvételnek.

c) Mária és a „némely királynéi birtokainkat” kifejezés

E helyütt külön ki kell térni Mária királyné feljebb tárgyalt oklevelei közül az 1386. január 25-i keltezésű adománylevelére,⁴⁴ mivel Bertényi Iván az ebben található „némely királynéi birtokainkat” (*„quasdam possessiones nostras reginales”*) kitételnek különös jelentőséget tulajdonít. Minthogy Károlynak ugyane napon kelt, a sági konventhez ugyanazon adományosok érdekében intézett iktatási parancsa⁴⁵ ugyanazon birtokokat egyszerűen a „némely birtokainkat” (*„quasdam possessiones nostras”*) szavakkal említi, az eltérő kifejezésekből Bertényi az alábbi következtetést vonja le: „Az, hogy a felsorolt, Franknak adott birtokot (sic!) Mária oklevelezésében királynőiként, II. Károlynál királyiként szerepelnek mindenképpen az illető birtokok tulajdonjogát eltérően minősítő minősítés, s ha úgy tetszik ezzel megfigyelhető a Süttő által megkívánt önálló politikai vonal ...”⁴⁶

Mármint túl azon, hogy – mint láttuk – Mária ezen adománylevele alighanem február 7-e után kelt, s így a „kettős uralom” vonatkozásában eleve híjával van a bizonyító erőnek,

³⁸ Erről lásd több példával Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 207–218.

³⁹ ÖStA HHStA Archiv Erdödy D 277 és D 278; kiadásai: Bánffy I. 379–380. és 378–379.

⁴⁰ DF 249168 és DL 7188, illetve DF 266400.

⁴¹ DL 24690, DL 7192 illetve DL 7190.

⁴² DF 249168, DL 7188, DF 266400.

⁴³ DL 7192.

⁴⁴ DF 249168 és DL 7188.

⁴⁵ DF 266400.

⁴⁶ Bertényi: *Kettős uralom*, 25.

még a kérdéses „*possessiones nostras reginales*” kifejezésről is valószínűsíthető, hogy azt az oklevél – elveszett – eredetije nem tartalmazta, hanem csak későbbi *interpolatio* révén került a szövegbe. Erre utal mindenek előtt az, hogy ez a fajta birtokmegjelölés tudtommal teljesen magában álló Mária oklevelezésében Zsigmond koronázása előtt. Igaz, hogy Mária királynővel kapcsolatban a „királyi” és „királynéi” jelzők a korszak okleveles gyakorlatában – beleértve magának Máriának a kiadványait is – meglehetősen összevisszaságban tűnnek fel,⁴⁷ de ez alól kivételt képeznek a birtokjogra vonatkozó jelzős szerkezetek: itt csakis „királyi” jogáról beszél Mária.⁴⁸ Mivel a tárgyalt esetben sem valamiféle ősi királynéi birtokokat adományozott el – hiszen Károly király ugyanezekről adományt téve ezeket egyszerűen a magáénak mondja –, felvetődik a kérdés, hogy Mária ez egyszer miért használta volna a „némely királynéi birtokainkat” kifejezést. Ha titokban adta volna ki oklevelét január 25-én – ami éppen nem valószínű –, vagy ha éppenséggel nyíltan konfrontálni akart volna e napon Károllyal – ami, mint feljebb, a „tartózkodó” *intitulatio*kkal kapcsolatban láttuk, jóformán kizárható –, az lett volna természetes, ha királyi birtokának nevezi az eladományozott jószágokat, mint tette ezt február 5-éről keltezett adománylevelében,⁴⁹ vagy egyszerűen sajátjának mondja őket, mint Erzsébet anyakirályné is január 24-éről keltezett, Károlyéval szó szerint megegyező adományában.⁵⁰ Ha pedig valóban Károly bukása után lett antedatálva az oklevél eredetije, amikor – úgyszólván – rövid ideig tartó maszkulin örület söpört végig a kancellárián, aminek során például nemcsak hogy „a király úré”-nak nevezték Mária parancsát, hanem még grammatikailag is hímneműsítették a királynőt,⁵¹ szinte elképzelhetetlen, hogy királynőinek írtak volna Mária oklevelében valamely királyi jószágokat.

Honnan származik tehát a „*possessiones nostras reginales*” kifejezés? Minden bizonynyal az oklevelet 1405-ben átiró Zsigmond kancelláriájából, amelynek praxisa szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy Máriában nem királynőt, hanem csak királynét lát. Ennek jeleként például Mária amúgy is lassacskán megfogyatkozó⁵² ünnepélyes *privilegiumaiból* a királyné uralkodói éveinek számát – amelyek koronázásától számítva meghaladták volna Zsigmondét – Kanizsai János főkancellár vagy elhagyatta,⁵³ vagy pedig éppenséggel Zsigmondéihoz igazította.⁵⁴ Ehhez a gyakorlathoz természetesen illeszkedett az a jelenség is, hogy a „királyi” jelző eltűnt Mária okleveleiből: a „*possessionem nostram regalem*”⁵⁵ vagy „*castrum nostrum regale*”⁵⁶ kifejezések a királyi oklevelek sajátjai lesznek, Mária pedig

⁴⁷ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 21–24.

⁴⁸ Például „*possessiones nostras regales*” (Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae 1829–1844. tomus X. volumen 3. [1838.] 309.); „*nostrum ius regium*” (DL 89523); „*manus nostras regias*” (DF 261424, DL 42350); „*castrum nostrum regale*” (DL 7196) stb.

⁴⁹ DL 24690 és DL 7192.: „*quandam possessionem nostram regiam*”.

⁵⁰ ÖStA HHStA Archiv Erdödy D 277: „*quandam possessionem nostram*”.

⁵¹ Mindkét eljárás a Forgács Balázsnak kiadott, február 28-i adománylevelében (DL 58652): a kancelláriai jegyzet felül „*Propria commissio domini regis*”, a pecsét alatt pedig „*Propria [commissio domini r]egis et r[elatio Nicolai de G]jara palaf[ini]*” formában áll; a Mária nevében szóló szövegben pedig egy helyütt a „*nosque, quem*” szavak olvashatók.

⁵² Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984. 28.

⁵³ 1388. október 29.: DL 65807; 1388. október 29.: DL 87585; 1388. november 22.: DL 7357; 1388. november 22.: DL 7427; 1388. november 30.: DL 87586.

⁵⁴ Így például 1388. június 22-én (DF 254817), illetve 1388. október 29-én (DL 24692), amikor Mária már – névleges – uralkodásának hatodik, illetve hetedik évében járt, okleveleit második uralkodói évéből keltezték, vagyis Mária éveit Zsigmond 1387. március 31-i koronázásától számították.

⁵⁵ Pl. DL 7294 (1387. augusztus 6.).

⁵⁶ Pl. DL 7388 (1388. április 28.).

vagy egyszerűen „birtokunkat”,⁵⁷ illetve „várunkat”⁵⁸ ír, vagy pedig a királynéi jelzőt hozzátéve a tárgyalat formulát használja: „*possessionem nostram reginalem*”⁵⁹ vagy „*possessiones nostras reginales*”.⁶⁰ Föltételezhetően tehát e tendenciákhoz illeszkedve módosították Mária tárgyalat oklevelének átírása során az eredetit, s született meg az 1386. január 25-ére datált „néhány királynéi birtokainkat” kifejezés.

d) A királynéi perhalasztási parancsok

Bertényi Iván, aki szintén nem zárja ki az adománylevelek antedatálásának lehetőségét,⁶¹ a királynéi oklevelezés igazi és döntő bizonyítékát azon három, feljebb említett királynéi perhalasztási parancsban látja, melyek mindegyikére 1386. január 20-i keltezésű oklevelekben hivatkozik Bebek Imre országbíró.⁶² Indoklása során hangsúlyozza, hogy „Bubek Imre *hozzá intézett királynői parancsra*”⁶³ (kiemelés Bertényinél) halasztja el a kérdéses pereket, majd megállapítja (a kiemelések Bertényi Ivántól származnak): „Nyilvánvaló, hogy a királynői perhalasztó parancsot az országbírói oklevél kiadása (1386. január 20.) előtt adták ki. De mi a »*terminus post quem*«? Süttő szerint ez nem állapítható meg, csak a »*terminus ante quem*«. A kulcsszó, ami Süttő véleményével szemben mégis megállapíthatóvá teszi a »*terminus post quem*«-et, a »*nobis*«, azaz annak hangsúlyozása, hogy Bubek Imre országbírónak adták a királynői parancslevelet. Bubek Imre az 1386. januári (vízkereszt nyolcadí) perszak közben vette át az országbírói tisztséget. Ez azon kevés állítás egyike, amelyben mindhárman (jómagam, Engel Pál és Süttő Szilárd) egyetértünk. Így már csak Bubek Imre tisztségbe lépésének a dátuma után történhetett a *királynői* (vagy a »*reginalis*« magyarban kétértelmű jelentése révén talán *királynéi*, ez utóbbi esetben tehát Erzsébet nevében kelt) perhalasztó parancs kézbesítése, vagyis mindenképp II. Károly előző év utolsó napján való megkoronázása után.”⁶⁴

Mire alapítja azonban Bertényi Iván azon elképzelését, hogy a kérdéses királynéi perhalasztási parancsot személyesen Bebek Imréhez intézték? Az országbíró mindhárom oklevélben „*de reginali litteratorio mandato [...] nobis allato*”, azaz „nekünk bemutatott (szó szerinti fordításban: előnkbe hozott) királynéi parancsra” halasztja el az illető pereket. A – mellesleg teljesen szokványos – formula ennyit mond, és nem többet. Nyilvánvaló, hogy az országbírónak bemutatott parancslevél címzettje vagy legalábbis egyik címzettje az országbíró volt, de egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a parancslevél tartalmazta Bebek Imre országbíró nevét. Sőt Bertényi Iván érvelése lendületében mintha figyelmen kívül hagyná azt a nyilván általa is ismert tényt, hogy a bírói szervekhez intézett parancsok általában – legalábbis a késő Anjou-korban – nem tartalmazták a parancslevélben megszólított bírák nevét, minthogy az országbíró vagy nádor kiléte teljesen közömbös volt az elrendelt perbeli cselekmény foganatosításánál. Kivétel természetesen akad,⁶⁵ de az esetek többségében

⁵⁷ „*nostram possessionem*” (DL 7299, 1387. augusztus 6.).

⁵⁸ „*castrum nostrum*” (DF 248548, 1387. július 13.)

⁵⁹ DL 32705 (1388. június 11.).

⁶⁰ DL 71897 (1387. december 6.).

⁶¹ Bertényi: *Kettős uralom*, 25.

⁶² Tehát a DL 52517, DL 65804 és DL 60426 jelzetű oklevelekről van szó: Bertényi: *Kettős uralom*, 26., 17. és 19. jegyzet.

⁶³ Bertényi: *Kettős uralom*, 25.

⁶⁴ Bertényi: *Kettős uralom*, 26.

⁶⁵ Például Erzsébet királyné 1385. május 25-én kimondottan Garai Miklós nádornak vagy bírói helyettesének („*Vobis, magnifico viro, domino Nicolao de Gara, regni nostri palatino vel vices vestras in iudicatu gerenti*”) parancsol ítélkezést (DF 248157).

a parancslevél *inscriptio*ja csak a tisztségnek vagy tisztségeknek és nem a tisztségviselőnek vagy tisztségviselőeknek a nevét adja meg. Így például 1384. augusztus 24-én Mária királynő általánosságban „híveinek, a nagyságos férfiaknak, a nádornak és országbíráknak, valamint ezek bírói helyetteseinek és országunk egyéb bírának és ítélkezőinek, egyháziaknak tudniillik és világiaknak, akik jelen oklevél tartalmát meglátják”,⁶⁶ ad parancsot; Erzsébet királyné 1385. május 18-án „híveinek, országa minden bírójának és ítélkezőjének, egyháziaknak tudniillik és világiaknak, akik jelen oklevelet meg fogják tekinteni”,⁶⁷ parancsolja meg egy per elhalasztását; szintén Erzsébet királyné 1385. június 19-én „híveinek, a nagyságos férfiaknak, a nádornak és az országbírónak, valamint ezek bírói helyetteseinek és országa minden egyéb bírának és ítélkezőinek, egyháziaknak tudniillik és világiaknak, akiknek jelen oklevél bemutatattatik”,⁶⁸ adja parancsba a Lónyaiak pereinek elhalasztását; hasonló *inscriptio*val ad perhalasztási parancsot Kis Károly 1386. január 13-án „híveinek, a nagyságos férfiaknak, a nádornak és országbírójának, valamint ezek bírói helyetteseinek és országa minden egyéb bírának és ítélkezőinek, egyháziaknak tudniillik és világiaknak, akiknek jelen oklevél bemutatattatik”,⁶⁹ szintén név nélkül parancsol perhalasztást Mária királynő 1386. május 6-án „híveinek, a nagyságos férfiaknak, országunk nádorának és országbíráknak, vagy ezek bírói helyetteseinek és országunk minden egyéb bírának és ítélkezőinek, akiknek jelen oklevél bemutatattatik”,⁷⁰ és Garai Miklós nádor is úgy emlékezik meg Mária királynő 1383. február 8-i parancsáról egy héttel később, hogy „ugyanezen királynő asszonyunk országa többi bírāja mellett nekünk keményen parancsba adta”,⁷¹ hogy négy évig ne ítélkezzen egy kiskorú perében.

Szó sincs tehát arról, hogy az országbíróhoz intézett és neki bemutatott oklevelek szükségserűen vagy akár csak valószínűleg tartalmazták volna az országbíró nevét; következésképp abból, hogy a tárgyalt királynői perhalasztásokat Bebek Imre országbírónak mutatták be, messze nem következik, hogy azokat Bebek Imre 1386. januári hivatalba lépése után állították volna ki; mindezek alapján pedig ki lehet jelenteni, hogy a tárgyalt királynői parancslevelek önmagukban semmiféle bizonyítékát nem nyújtják a királynék feltételezett 1386. januári oklevelezésének.⁷²

⁶⁶ „*fidelibus suis, magnificis viris, palatino et iudici curie nostre eorum[que] in iudicatu vice[gerentibus] et al[iis] regni nostri iudicibus et iustitiariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus present[is] continentiam cernentibus*” (DL 42301, kissé csonka).

⁶⁷ „*fidelibus suis, universis regni sui iudicibus et iustitiariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus, presentes inspecturis*” (DF 261506).

⁶⁸ „*[fidelibus suis, magnificis viris, palatino et iudici curie regie eorumque vices in iudicatu [gerentibus], cunctis etiam aliis regni sui iudicibus et iustitiariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus, quib[us] presentes ostenduntur*” (DL 84301, kissé csonka).

⁶⁹ „*fidelibus suis, magnificis viris, palatino et iudici curie sue eorumque vices in iudicatu gerentibus, aliis etiam cunctis regni sui iudicibus et iustitiariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus, quibus presentes ostenduntur*” (DL 7183). Figyelemreméltó, hogy erre az *inscriptio*ra maga Bertényi is hivatkozott korábbi munkájában, sőt – kissé ugyan hiányosan, de ennek itt nincs jelentősége – közölte is: Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 183. 76. jegyzet.

⁷⁰ „*fidelibus suis, magnificis viris, regni nostri palatino et iudici curie nostre, vel vices eorum in iudicatu gerentibus, aliis etiam cunctis regni nostri iudicibus et iustitiariis, quibus presentes ostenduntur*” (DL 91922).

⁷¹ „*eadem domina nostra regina inter ceteros regni sui iudices nobis firmiter dabat sub edicto*” (ÖStA HHStA Archiv Erdödy D 274).

⁷² Talán fölösleges megemlíteni, de esetleges félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy az országbíró személyének változása nem képezhetette és nem is képezte akadályát a bíraskodás folytonosságának, még akkor sem, ha az illető országbírók szignifikánsan eltérő politikai beállítottsá-

II. A „kettős uralom” elmélete ellen szóló érvek

A „kettős uralom” elmélete ellen azonban nem csupán a mellette felhozott érvek ingatagsága szól, hanem még néhány egyéb momentum is, amelyek szerint Károly 1385. december 31-i koronázása után Mária nem fungált uralkodóként, és az ország közvéleménye nem is tekintette őt annak. Lássuk tehát a „kettős uralom” elméletét közvetlen vagy közvetett módon cáfoló tényezőket!

II/1. A velencei diplomata leírása

Monaci Lőrinc feljebb idézett⁷³ verses históriája a korszak legértékesebb elbeszélő forrása, súlyos hiba lenne tehát a kérdésre vonatkozó tudósítását figyelmen kívül hagyni. Művének idevágó tanulságait már korábban hasznosítottam, észlelve azt, hogy a rendkívül éles szemű és jól informált velencei diplomata, aki azonban közvetlenül az események után, a fogságból frissen kiszabadult Mária királyné megbízásából írt, a teljes igazság elmondásában minden jel szerint csak addig ment el, ameddig az az élő személyek és érdekek kikezdése nélkül lehetséges volt.⁷⁴ Témánk szempontjából a legjelentősebb az, hogy szerzőnk semmit sem tud a „kettős uralomról”, jöllehet ha lett volna ilyen, ha Mária részéről bármilyen uralkodói cselekményt meg tudott volna említeni a Károly koronázása és bukása közti időből, ha csak esély lett volna arra, hogy a kortársak ne képtelenségnek, hanem legalábbis hihetőknek tartsák a „kettős uralmat”, akkor arról Monaci bizonyára nem hallgatott volna. A „kettős uralom” víziója ugyanis remekül illeszkedett volna azon fikciójához, amit – nyilván Mária és férje jogállását erősítendő, a nápolyi Anjouk trónigényét aláásva – sulykolni igyekszik: vagyis hogy Mária egy percig sem mondott le a trónról, helyette ezt mindig anyja tette meg. A műben előadott alábbi részletek azonban ellentmondásban állnak a szándékolt összképpel.

Monaci ugyanis leírja, hogy Károly Budára gyűjtötte az előkelőket, akik neki ígérték a kormánypalcát; jellemző, hogy – igaz, csak félelemből – a királynék hívei is hozzájárultak ehhez.⁷⁵ Monaci sem ellenszavazatról nem tud, sem arról, hogy valaki valamiféle hatalommegosztást javasolt volna Károly és Mária között. A megrémült királynékhoz ezután hírnököket menesztenek, aki határozottan Mária lemondását követeli,⁷⁶ de csak a haláltól rettegő

gúak voltak is, mint erre Bertényi Iván korábbi munkája is szolgál példákkal: „Szentgyörgyi Tamás nyilván »hivatalból«, jogszerűnek tartja az előző augusztusban a királynő ellen fordult országbíró működését: a peres ügyeket ott és úgy folytatja, ahol és amilyen rendelkezéssel Szécsi Miklóstól azok bírósága elé kerültek.” (Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 180., konkrét esetek uo. 48. jegyzet). Bár Kaplai János és Bebek Imre közt ilyen politikai különbség nem mutatható ki (vö. Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 56–57.), de témánk szempontjából érdekes az ezen különbséget feltételező Bertényi (lásd például: Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 180–182.) egy másik mondata Bebek Imréről: „Miként Szentgyörgyi Tamás elismerte ellentétes pártállású elődje, Szécsi Miklós okleveleinek az érvényességét, Imre országbíró is »Kaplai János ispán, régen hasonlóképp országbíró perhalasztó levelének a tartalma alapján« eléje került ügyet folytatott, elődje intézkedését tiszteletben tartva.” (Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 184., az idézet forrása: uo. 80. jegyzet).

⁷³ Lásd 17. jegyzet.

⁷⁴ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 59., 107–108., 109.

⁷⁵ „proceresque repente

Congregat; hī raptim Hungaricum sibi tradere sceptrum

Fautorum spondent suggestu, ipsique fideles

Assensere metu.” (Monaci: *Carmen*, 331–332., 294–297. sorok.)

⁷⁶ „Impia jussa ferens, ut cedat nata coronae.” (Monaci: *Carmen*, 332., 299. sor.)

anyakirályné beleegyezését nyeri el, Mária ugyanis – Monaci szerint – nem hajlandó lemondani, és azt kéri, engedjék inkább férje után számkivetésbe vonulni.⁷⁷ Mária persze, ahogy korábban nem tartott az őt erőszakkal megszerző, de Károly elől megfutamodó Zsigmonddal, úgy most sem ment utána, sőt 1386. február 28-i oklevelében éppenséggel az akkor már néhai Károlyt vádolja azzal, hogy őt száműzetésbe kívánta küldeni;⁷⁸ Monaci azonban nem oldja fel a Mária állítólagos kijelentése és tényleges maradása közti ellentmondást. Ehelyett inkább nyomatékosítja, hogy Mária nem mondott le a trónról: egy anya és lánya közti, minden bizonnyal fiktív jelenet hosszú, mondhatni terjengős⁷⁹ leírása során Mária még egyszer elzokogja anyjának, hogy a koronához élete árán is ragaszkodik.⁸⁰ Erzsébet így aztán maga járul Károly elé, bejelenti a nőuralom csődjét, és átadja neki a hatalmat, mire rögtön elterjed annak – Monaci szerint – hamis híre, hogy Mária lemondott.⁸¹

Mivel a költeményben ezután a koronázás és a Károlyt fenyegető baljós természetfölötti előjelek moralizáló leírása következik, majd ezek után közvetlenül a február 7-i merénylet előkészítése és kivitelezése, Monaci tudósításának és a „kettős uralom” elméletének egymáshoz való viszonyát az eddigiekből kell megítélni; ez a két kép pedig sehogy sem fedi egymást. Monaci valószínűleg pontosan számol be az eseményekről, csak Máriának a trónhoz való ragaszkodását illetőleg torzít, de itt – mint láttuk – a teljes igazság leírása sértette volna a megbízó érdekeit. Egyébként azonban előadása konzekvens: Mária és Erzsébet hívei nem mernek ellenszegülni a többségnek, amely kikényszeríti a nőuralom végét, megtörténik a hatalom átadása, az új király koronázása, utóbb pedig elmozdítása és meggyilkolása. A szerző szemmel láthatóan csak egy élet- és – alighanem – valóságidegen elemet kívánt a történetbe illeszteni, és ez Mária kikapcsolása volt a lemondási folyamatból. Ezt meg is tette, még némi lélektani következtetlenség és belső önellentmondás árán is, de „kettős uralomról” nem beszél, pedig az kiválóan alkalmas lett volna Mária jogfolytonosságának igazolására, sokkal inkább, mint Mária állítólagos, részben meg nem nevezett, részben elhunyt tanú előtt tett kijelentései a hatalomhoz ragaszkodásról. Kizárt dolog tehát, hogy Monaci szándékosan hallgatta volna el a „kettős uralom” tényét, mintegy a későbbi merényletet legitimálva; azt éppen eléggé igazolhatta volna Károly koronázásával és a neki tulajdonított gyilkos szándékokkal. Ha tehát Monaci nem beszélt „kettős uralomról”, annak csak egy oka lehet: ilyen nem is volt.

II/2. Az udvar értékelése. A merényletet végrehajtó Forgács Balázst Gimes várával megadományozó, 1386. február 28-i kelettel kiadott oklevélben Mária királynő szintén nem szól semmiféle „kettős uralomról”, hanem drasztikus egyértelműséggel fogalmaz: Durazzoi Károly őt a koronától és országának kormányzatától áruló módon megfosztotta, Forgács Balázs tette azonban helyreállította a jogrendet, amennyiben szolgálataival a királynő koronáját fejére visszajuttatta, az ország kormányzatát pedig, amelytől Máriát Károly meg-

⁷⁷ Monaci: *Carmen*, 332., 300–305. sorok.

⁷⁸ DL 58652; az oklevél részletes tárgyalását lásd alább.

⁷⁹ Monaci: *Carmen*, 332–333., 306–362. sorok.

⁸⁰ Monaci: *Carmen*, 333., 346–352. sorok.

⁸¹ „*Hungariam, fili, frenare superbam*

Foemineum nequit imperium; cape regna tuorum;

In te scepra cadunt. Extemplo falsa per urbem

Fama volat, patriae natam cessisse coronae.” (Monaci: *Carmen*, 333., 364–367. sorok.)

fosztotta, helyreállította.⁸² Bertényi teljes joggal hangsúlyozza az oklevél tendenciózus beállítottságát,⁸³ de ez aligha érinti a fentiek hitelét; a Károly elleni merényletet ugyanis éppen eléggé meg lehetett volna indokolni annak az oklevélben leírt gonosz szándékaival, miszerint titokban elrendelte volna az anyakirályné és némely főpapja valamint bárója megöletését, Máriának pedig száműzetését.⁸⁴ Ez a vád – mely Mária szerint is szörnyűbb az előzőeknél⁸⁵ – éppen eléggé magyarázta volna Károly félreállítását, és így fölösleges lett volna a „kettős uralmat” letagadva bizonygatni Mária teljes detronizációját, amit az oklevél a koronától és az ország kormányzatától való megfosztással fejez ki.

A kérdéses 39 napot az anyakirályné is Mária teljes jogfosztottsága idejeként értékeli 1386. február 14-én Kőszeg városához intézett parancslevelében, amely szerint Károly Máriát „a koronától, az kormányzás jogától és az uralkodás hatalmától” megfosztotta, de aztán Isten kegyelméből és a bárók hűsége folytán mindezek „ismét” Máriára háramlottak. Ebben a leírásban sincs semmi kétértelműség; a „kettős uralomról” Erzsébet éppoly kevésbé tud, mint Mária.⁸⁶

II/3. A kortárs vidék álláspontja

A leleszi konvent 1386. február 3-i oklevele a következő, témánk vonatkozásában két szempontból is fölöttébb érdekes fordulatot tartalmazza: „úrnónk, a felséges Mária úrnő, Magyarország néhai királynője ítéletlevelének tartalma szerint”.⁸⁷ Egy régebbi oklevélével kapcsolatban Máriát tehát úrnőjének, egyszersmind azonban csak néhai magyar királynőnek titulálja a konvent. Ez utóbbi vonatkozás azért jelentős, mert értékére szállítja le azt a formulát, amit Bertényi Iván korábbi művében még a „kettős uralom” jeleként értelmez: „»a mi úrnónk, Mária királynő egy oklevelének« a bemutatásáról beszél” Bebek Imre.⁸⁸ Ha viszont – legalábbis egy régebbi oklevél kibocsátójaként – Mária felségi címe megfér tényleges uralma „néhai” minősítésével, akkor a Bebek Imre-féle oklevélformulából messze-menő következtetést aligha lehet levonni.

⁸² „nosque ... ipsa corona proditorie privavit et regimine regni nostri spoliavit” illetve „sicque nostram coronam in nostrum caput et regni regimen, quibus idem Karolus nos spoliavit, per sua servitia restituit et reintegravit” (DL 58652).

⁸³ Bertényi: *Kettős uralom*, 27.

⁸⁴ „ymmo quod deterius est et inauditum, serenissimam principem dominam Elizabeth, reginam Hungarie, Polonie, Dalmatie etc., genitricemque nostram carissimam cum certis suis prelati et baronibus facere iugulari et exterminari ac nos in exilium redigi clamdestine decrevit” (DL 58652). Az oklevél minden elfogultsága ellenére ez korántsem hihetetlen; Károly a rokongyilkosságtól – mint ezt Johanna 1382. július 27-i megfojtatása mutatja – nem riadt vissza, a pusztítókkal is politikai kockázatot jelentő királynék eliminálására pedig ez alkalmas megoldásnak tűnhetett. Erzsébet után biztos senki sem sírt volna, Garai Miklós után sem sokkal többen, a Nagy Lajos leányával szembeni – a nőuralom évei alatt ugyan feltételezhetően megkopott, de egészen biztos ki nem vezett – pietást pedig nem sértette volna, ha a király Máriát fejedelmi férje után küldi.

⁸⁵ „quod deterius est et inauditum” (lásd feljebb, DL 58652).

⁸⁶ „corona ac iure regiminis et potestate dominationis” illetve „iterum in caput ipsius domine Marie regine redacta extitit atque devoluta” (DF 262255). Bertényi a már említett tendenciózus beállítottság miatt ezen oklevélnek sem tulajdonít hitelt: Bertényi: *Kettős uralom*, 28.

⁸⁷ „iuxta continentiam litterarum ser[enissime domi]ne Marie, quondam regine Hungarie, domine nostre, arbitrationalium” (DF 220030).

⁸⁸ Bertényi: *Az országbírói intézmény*, 184., a DL 52520-ra hivatkozva (uo. 78. jegyzet).

Annál inkább a „néhai” („*quondam*”) szóból. Bertényi Iván ennek jelentőségét csökkenteni véli azon kifogással, hogy mivel „ezt a kifejezést az ország középpontjától távoli Leleszen vetették papírra, nem minősíthető e kérdésben elsőrendű forrásnak”.⁸⁹ Szerintem a leleszi kibocsátás csak növeli az amúgy is sokatmondó megfogalmazás forrásértékét. Vidéken ugyanis elmaradhatnak az országos politikától, de elébe nem vághatnak; tehát elképzelhetetlen az, amit valamely udvari oklevélkibocsátó esetében nem lehetne teljesen ki-zárni, vagyis hogy az valamely politikai koncepció jegyében, a közfelfogás és így az események irányításának szándékával a ténylegestől eltérő hatalmi viszonyokat tüntetne fel egy oklevélben. Leleszen azonban egyszerűen a tényekből indultak ki, és mert nagyon pontosan akartak fogalmazni, ezért a „néhai” szócskát is a szövegbe illesztették, ami természetesen anélkül is értelmes lett volna, és aligha keltette volna fel bárki figyelmét is. Így azonban a szövegezés a leleszi konvent emberének akkurátussága miatt híven őrzi azt a felfogást, ami jó egy hónappal Károly koronázása után országszerte kialakult a hatalmi viszonyokról – és ez a felfogás aligha függött ideológiától vagy hatalmi céloktól, hanem minden bizonnyal csupán a realitásoktól: kitől érkeznek parancslevelek, a peres vagy egyéb ügyben Budán jártak mit tapasztaltak, és a környező nemesség kit tekint királynak. Úgy tűnik, hogy a Nagy Lajos leányával szemben táplált, egyértelmű tisztelet mellett is egyszerűen úgy látták, hogy Mária többé már nem uralkodó.

II/4. A plauzibilitás igénye

A „kettős uralom” elméletével talán a legnagyobb baj – túl a bizonyítékok hiányán és az el-lene szóló kortársi megnyilatkozásokon, egyszerűen túl minden filológián és oklevélszeten – az, hogy roppant kevésbé életszerű. Hihető-e az, hogy valaki asszonyt és családot, egy frissen szerzett, még nem pacifikált szép királyságot hátrahagyjon, kitegye magát ezer veszélynek, sorsát és életét egy maroknyi összeesküvőre bízva csupán azért, hogy aztán egy Kotromanić Erzsébet-szerű jelenséggel osztozzon a hatalmon? Aligha. Hogy Erzsébeték mennyire nem vágyták Károly királykodását, arra kár is szót vesztegetni, Monacinál szebben úgysem lehetne – vagy legalábbis én nem tudnám – elmondani. A „kettős uralom” tehát csak az erők pillanatnyi, hozzávetőleges egyensúlyán nyugvó, ingtag provizórium lehetett volna; de ennek az erőegyensúlynak forrásainkban híre-hamva sincs. Károly egy kardcsapás nélkül bevonul Budára; az általa összehívott gyűlés egyhangúlag a nőuralom végét követeli; a királynők lemondanak – vagy, ha valaki az e ponton a tényeket alighanem elferdítő Monacinak akarna hinni: a királynők nevében Erzsébet lemond – a hatalomról: hol van itt az az erő, amire a királynők támaszkodhattak volna? Még februárban is csak lánya esküvőjének ürügyén tud Garai Miklós valamiféle csapatot felvonultatni, amely azonban nyílt csatára nem, hanem csak egy államcsíny után a budai vár őrizetének átvételére képes. A királynők egyszerűen nem voltak alkupozícióban, enélkül pedig hihetetlen, hogy Károly és a nőuralmat rühellő bárói részt juttattak volna nekik a hatalomból, azaz létrejött volna a „kettős uralom”.

III. Bicellus

Bár a „kettős uralom” kérdéséhez semmi köze sincs, mégis, mivel Bertényi Iván sokat idézett cikke zárásaként felveti a Forgács Balázs merényleténél használt fegyver mibenlétének, illetve magyar elnevezésének kérdését, illendő és szükséges röviden kitérni erre is. Bertényi így ír: „a király végzeteként lesújtó gyilkos szerszám kérdésében annyit jegyeznek meg,

⁸⁹ Bertényi: *Kettős uralom*, 27.

hogy teljes bizonyossággal valószínűleg sohasem fogjuk tudni sem a merénylet pontos lefolyását, sem azt, pontosan mit emelt Károlyra Forgách Balázs, annak ellenére, hogy meszeszemenően egyetérték Kubinyi Andrásnak a *bicellusról* több helyen kifejtett, s önálló cikkben is publikált szömagyarázatával.⁹⁰

Mármost abban tökéletesen egyezik véleményünk, hogy a merénylet pontos lefolyását sohasem fogjuk megtudni; ezt így gondoltam korábban is,⁹¹ és így gondolom most is. Ignoranciánk azonban szerintem nem terjed ki a merényletnél használt fegyverre, ezt ugyanis a rendelkezésre álló források – Bertényi részéről is méltányolt⁹² – összegyűjtése és kiértékelése révén *bicellusként* azonosítottam,⁹³ és újabb adatok vagy szempontok felmerülésének hiányában nem látom okát ezen véleményem módosításának. A *bicellus* magyarországi jelentése azonban Kubinyi Andrásnak Bertényi által is elismert munkája óta nem vitatott: ez a fegyver „kétélű, közepes hosszúságú tőr, amelynek markolata két oldalon a végén szarvszerűen felhajlik”.⁹⁴ Ha tehát a merénylet sok vonatkozása nem is tisztázható, az elkövetésénél használt fegyver kérdése szerintem megoldottnak tekinthető.

Más kérdés, hogy a *bicellust* miként fordítjuk magyarra. Ezt sokan sokféleképp tették meg; Bertényi Iván például 1987-ben kardként fordította,⁹⁵ 2000-ben pedig – mintegy az olvasó tetszésére bízva a választást – kissé komplikáltabban magyarította.⁹⁶ Jelenlegi cikkében aztán Bertényi a tőr és kard felcserélése kapcsán Arany Jánosra hivatkozik, aki a Toldi szerelme végén saját családja címeréről írván a „pajzson kézbe’ kivont kardú” szavakat használja, jóllehet az Arany-ármális címerleírásában tőr („*brachium quoddam humanum humerotenus resectum, pugionem evaginatum sanguine tinctum*”) szerepel.⁹⁷ Anélkül azonban, hogy egy költői alkotásban jogosult *licentia poetica*, illetve a szigorúan vett történettudományi szakirodalomtól elvárható pontosság különbségének kérdését bolygatni kívánnám, annyit azért ehhez a kétségkívül szellemes magyarázathoz mégis hozzátennék, hogy Arany János – szemben Bertényi Ivánnal – pontosan fogalmazott: ő ugyanis nem az ármális címerleírását fordította magyarra, hanem a címerképet írta le, amelyben viszont, a címerleírástól eltérően, igenis kard látható.⁹⁸

Mindösszesen: én továbbra is úgy látom, hogy 1386. február 7-én Forgács Balázs *bicellus*ával, azaz kétélű törével nem a „kettős uralomnak”, hanem Károly uralkodásának – a királynék felfogása szerint: trónbitorlásának – kívánt végét vetni.

⁹⁰ Bertényi: *Kettős uralom*, 28. – Kubinyi András idézett cikke: *Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához*. In: Budapest Régiségei XXIII. (1973.) 189–192.

⁹¹ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 112.: „a történetek rekonstruálása korántsem egyszerű, sőt, teljes biztonsággal jóformán megoldhatatlan feladat.”

⁹² Bertényi: *Kettős uralom*, 28.

⁹³ Süttő: *Anjou-Magyarország I.*, 114.

⁹⁴ Kubinyi: *Bicellus*, 191.

⁹⁵ Bertényi Iván: *Magyarország az Anjouk korában*. Budapest, 1987. 246.: „váratlanul rátámadva kardjával súlyosan megsebesítette.”

⁹⁶ Bertényi Iván: *A tizennegyedik század története*. Budapest, 2000. 62.: „váratlanul rátámadva (kétélű rövid) kardjával (törével) súlyosan megsebesítette.”

⁹⁷ Bertényi: *Kettős uralom*, 28–29.

⁹⁸ *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címeres levelei*. Leírta: Dr. Áldásy Antal. Budapest, 1904. 157. Nemcsak a kiadás ábrája mutat kardot, hanem az eredetiből dolgozó kiadó, Áldásy Antal is kardnak látta az ábrázolt fegyvert: „A sisakdíszen a pajzsbeli könyöklő, kivont kardot tartó kar ismétlődik.”